

Teresa Pluskota

Nazwy etniczne i nazwy służebne w nazwach miejscowych Ukrainy i pogranicza polsko-ukraińskiego od XVI do XVIII wieku

Acta Polono-Ruthenica 12, 199-209

2007

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Teresa Pluskota
Bydgoszcz

Nazwy etniczne i nazwy służebne w nazwach miejscowych Ukrainy i pogranicza polsko-ukraińskiego od XVI do XVIII wieku

Toponimia Ukrainy i pogranicza polsko-ukraińskiego ze względu na złożoną historię jej obszarów i skomplikowaną sytuację językową jest zawsze interesującym obiektem badań. Toponimia XVI wieku (częściowo też XVII) odzwierciedla nie tylko zapisy nowych miast, miasteczek, wsi, przysiółków, ale jest kontynuacją licznych procesów staroruskich, a nawet ogólnosłowiańskich. Procesom tym towarzyszy pewna polonizacja zapisów w XVII i XVIII wieku. Notowane są liczne dublety językowe. W artykule wymienione zjawiska analizowane są w nazwach odslużebnych i odetnonimicznych (plemiennych, etnonimach, nazwach mieszkańców ze względu na cechę zamieszkiwanego miejsca czy nazwach wychodźców z miast i wsi). Badane grupy zachowały stare nazwy, por. plemienne: *Torki*, *Печенеку/Печенюгу* i służebne: *Borthnyky/Barthnyky*, *Garczary*, *Koniuchy* i wiele innych. W artykule omówię rozwój grup w kolejnych wiekach i obszary występowania poszczególnych toponimów.

Zebrany materiał pochodzi z różnych polskich i ukraińskich, publikowanych i niepublikowanych źródeł: spisy podatków (podymnego, czopowego, pogłównego i in.), podziały ziem, opisy kupna i sprzedaży miejscowości, spisy parafii, królewszczyzn. Wykorzystuję również wcześniejsze zbiory materiałów toponimii Ukrainy¹, uzupełnione w kolejnych latach. Szczegółowy ich wykaz i odniesienie każdej formy do źródła znajdzie się w przygotowywanym słowniku nazw i wariantów z badanego obszaru. Na końcu artykułu podaję więc tylko najważniejsze z nich, odsyłając do wskazanego wykazu źródeł w monografii.

Złożona sytuacja kulturowa na badanym obszarze, który wielokrotnie zmienił swą przynależność polityczną, spowodowała, że wiele kwestii, które nie znalazły się w monografii i późniejszych opracowaniach, wymaga bardziej

¹ T. Pluskota, *Nazwy miejscowe ziem ruskich Rzeczypospolitej XVI–XVIII. Toponimia Ukrainy i pogranicza polsko-ukraińskiego*, Bydgoszcz 1998, s. 327–328.

szczególowego omówienia. Ze względu na liczne warianty zapisu i niejednorodną pisownię XVI wieku zachowuję źródłowy zapis toponimu, pozostawiając tam, gdzie nie ma jednoznaczności, również formę przypadków zależnych. Toponimy analizuję w granicach województw, które zostały utworzone do XVI wieku (woj. ruskie ma podział na ziemie) i przyłączone do Korony, w XVII wieku uwzględniam woj. czernihowskie, które weszło (na krótko) w skład Rzeczypospolitej.

Nazwy odetnonimiczne i odslużebne należą według przyjętej klasyfikacji Witolda Taszyckiego do grupy nazw, które oznaczały pierwotnie mieszkańców danego obszaru i zostały przeniesione na nazwy miejscowe². Wydzielanie w nich formantów ma tylko charakter formalny, służy do porównania podgrup semantycznych w poszczególnych wiekach i obszarach.

Zmiany zachodzące w nazwach badanych grup w XVII i XVIII wieku nie wpływają na system nazewniczy, dlatego nie rozpatruję grup w każdym stuleciu oddzielnie, pokazując jednak pewne nowe formy i procesy językowe.

Nazwy odetnonimiczne

W niniejszym artykule wyróżniam ogólnie przyjęte podgrupy nazw:

- 1) nazwy plemienne;
- 2) etnonimy;
- 3) nazwy mieszkańców wydzielone ze względu na cechy zamieszkiwanego obszaru (cechę terenu i obiekt);
- 4) nazwy mieszkańców-wychodźców z innej miejscowości.

Ad 1. Nazwy **plemienne** są nieliczne w toponimii wszystkich ziem (od pojedynczej nazwy, np. w pow. krzemienieckim na Wołyniu do sześciu nazw na Podolu). Nie zauważa się istotnych zmian w kolejnych stuleciach, ponadto nazwy zapisane dopiero w XVII wieku mogły występować wcześniej. Odnotowane zostały w toponimii na całym obszarze. *Duliby* występują w nazewnictwie Podola, Kijowszczyzny, ziemi lwowskiej i Wołynia; *Derewlanie* mają odzwierciedlenie w nazewnictwie ziemi bełskiej i lwowskiej, gdzie zanotowałam oba warianty językowe zapisu; *Połowce* występują na Podolu i ziemi przemyskiej; *Polanie* – w nazewnictwie ziemi lwowskiej i na Wołyniu; *Pieczeniegi* w polskim wariantcie notowałam w toponimii ziemi lwowskiej, ruskim – w woj. czernihowskim, por.: Błś.: *Drewlani/ Derewlany*; Lw.: *Pyeczanyagy, Derewlany/Drewlany*; Pod.: *Duliby/Dulibi, Połowcze*; Prz.: *Duliby, Jatwiegi, Torki*; Woł.: *Buzany, Driwicze*,

² W. Taszycki, *Słowiańskie nazwy miejscowe (Ustalenie podziału)*, Kraków 1946.

Dulieby, Kiwierecz G., Polian G.; XVII w.: Hal.: *Połowce*; Lw.: *Duliby, Polanie*; Prz.: *Połowce*; Kij.: *Dulib G.*; Cz.: *Печенекі/Печенюги, Торкі*.

Ad 2. Drugą grupę stanowią **etnonimy** utworzone od nazwy narodu, związane z historią osadnictwa, niektóre z nich mogą być odprzezwiskowymi lub mogą pochodzić od nazwisk. W toponimii kilku ziem notowane są *Czechy* (ziemia lwowska, Podole, Wołyń, Kijowszczyzna), *Tatary* (ziemia przemyska, Podole), *Kozary* (ziemia kijowska, ziemia lwowska w XVIII wieku). Inne etnonimy występują sporadycznie w nazewnictwie jednej (rzadko dwóch) ziemi czy województwa: Hal.: *Vherynyky*; Lw.: *Uherce*³; Pod.: *Ormyany*; Woł.: *Wolochowow G.*; XVII w.: Hal.: *Wolochy*; Kij.: *Makedoncy*; odprzezwiskowymi mogą być: Ch.: *Prussy*; Woł.: *Zydy, Zydki, Lachy*.

Ad 3. Nazwy mieszkańców ze względu na miejsce osiedlenia na badanym obszarze występują z formantem *-ci, -any*, rzadziej notowane są nazwy z formantem *-yči*. W podstawie mają rdzeń topograficzny, który wskazuje na miejsce zamieszkania, cechę danego terenu, przy czym podstawy są zapisywane przeważnie w obu wariantach językowych: *bereh/brzeg, berest/brzost, bereza/brzoza, bołoto/błoto, dubrova, haj/gaj, hora/gora, łopux/łopuch, łoza, moch/mech, ozeroljeziro*.

Ze względu na pewne różnice w strukturze nazw, typie ich podstaw oraz liczebności grup – nazwy z każdym sufiksem omówię oddzielnie.

A. Toponimy z suf. *-any* nie są liczne, nie przekraczają 10 przykładów, tylko w ziemi lwowskiej i na Wołyniu notowałam liczniejsze formy (ponad 20 nazw).

Grupę nazw z suf. *-any* zilustrować można wybranymi przykładami:

a) z rzeczownikiem apelatywnym w podstawie: *Berest, bereza/brzoza, dubrowa, hłyna/glina, olcha, ozeroljeziro*⁴ to najczęściej występujące podstawy: Ch.: *Bereszczanie*; Hal.: *Dubrowliany, Jezierzany*; Lw.: *Gliniani, Olszany*; Prz.: *Dubrowlany, Olschany*; Pod.: *Berezany, Brzezany, Dubrowlany, Jezierzany*; Woł.: *Bereściany, Berezany, Ozerany*; Kij.: *Berezany*; Br.: *Jezierzany*; Cz.: *Глиняны, Олшаны*. Inne rzeczowniki (ukr. *krynycja*, ukr. i pol. *łopuch*, pol. *popiół, potik/potok*, ukr. i pol. *ruda*, pol. *rzeka*, ukr. *verba*/pol. *wierzba*, ukr. *smerek, uhoł* ‘kął’ i in.) i przymiotniki (pol. *mokry*, ukr. *vyšnyj* ‘górný’) występują w jednej lub dwóch nazwach miejscowych: Błś.: *Łopuszany, Wierzblany*; Ch.: *Leczany*; Hal.: *Popielani*; Lw.: *Popielani, Pomorzany* (wieś w dorzeczu Dniestru), *Potoczany, Rzecziczany*,

³ Władysław Makarski podaje, że dana nazwa oznaczała przybyszów zza węgierskiej granicy (W. Makarski, *Nazwy miejscowości dawnej ziemi sanockiej*, Lublin 1986, s. 171).

⁴ Podaję oba warianty rdzenia, jeśli występują one w toponimii.

Wyszniany (ukr. *vyšnyj* ‘górný’ o końcu wsi); Prz.: *Mokrzany, Rypiany* (ukr. *rypa* ‘skała’ Hrin.), *Horzany, Smereczany*, Pod.: *Bilany, Kryniczany* (ukr. *krynycja* ‘źródło’ Hrin.) als *Krynyczyszczca*; Woł.: *Liplany, Mohylany* (w pobliżu liczne mogiły); Kij.: *Rudany, Угляне*.

– z wyrażeniem przyimkowym: rzeczownik apelatywny + przyimek *po* i *za*:

Ch.: *Pobrzezani, Zamschany, Zhorany*; Lw.: *Nagorzani, Nahorzani, Zagurzany*;

b) z nazwą własną w podstawie: Błś.: *Buzany*; Hal.: *Bogorodzany/ Bohorodzany* (od cerkwi Bogurodzicy⁵), *Lukwiany* (od n. rz. Łukwi SG); Prz.: *Zasanie* (rz. *San*); Lw.: *Podnyestrzany* (rz. *Dniestr*); Woł.: *Turyczany* (rz. *Turyja* SG); Kij.: *Зайуане* (rz. *Usz* SG); sporadycznie też z suf. *-nyky*: Woł.: *Serniki* (wieś nad rz. *Serną* SG).

B. Nazwy z suf. *-ci* zostały utworzone od wyrażen przyimkowych. Typowym modelem nazewniczym jest przyimek *pod* i *za* (rzadko *na-*, *pri-*, *u-*) + jeden z wymienionych już rzeczowników topograficznych. Pewną ciekawostką jest fakt występowania w zapisach niektórych rdzeni (*dub, haj, hora, horod, dubrowa*) tylko w wersji ukraińskiej, co może, ale nie musi świadczyć o dawności zapisu. Wiele z nich, ze względu na powszechność desygnatów i określających ich apelatywów, będących podstawą nazwy, powtarza się w toponimii kilku ziem: *Podborcze* w ziemi halickiej, na Podolu, *Poddubce* – w woj. bełskim, na Wołyniu, woj. kijowskim; *Podhajce* w woj. bełskim, ziemi chełmskiej, lwowskiej, w woj. wołyńskim; *Podhorce* notowane są w woj. bełskim, ziemi chełmskiej, lwowskiej, przemyskiej, pow. łuckim na Wołyniu, woj. kijowskim. Por. też z innymi rdzeniami: Ch.: *Podwerbce*; Lw.: *Podholcze, Podkamycze, Podlipcze*; Woł.: *Podleszcze, Podłoszcze/Podłozcy, Podlescy*; Kij.: *Подлубець* G. Drugą grupę tworzą nazwy z przyimkiem *za*. *Zadubce* zapisano w woj. bełskim i kijowskim; *Zalesc(cz)e* – w ziemi lwowskiej, na Wołyniu i Podolu; *Zablote(cz)e/ Zabolote(cz)e(y)* mamy w nazewnictwie ziemi lwowskiej, przemyskiej i na Wołyniu; a *Zarudzcze* – w ziemi lwowskiej, chełmskiej, na Wołyniu. Inne notowane są w toponimii jednej lub dwóch ziem (województw), por.: *Zaborce* – Błś., Ch.; *Zahalce* – Kij.; *Zaborce* – Woł.; *Zadubrowce* – Hal.; *Zahajce* – Woł.; *Zaloscze* – Lw., Pod.; *Zarudincze* – Pod.; *Zaszczinowce* (por. pol. *ściana* ‘wał, spiętrzony mur; boczna ściana skały i in.’ SW) – Hal.; *Zayreczkowce* – Woł.

Jak już wspomniałam wyżej, mogą występować też inne przyimki, ale nie są to częste formy, por.: Błś.: *Nahoraice* alias *Goraie(cz)e*; Ch.: *Międzyborce*; Prz.:

⁵ Д.Г. Бучко, *Походження назв населених пунктів Покуття*, Львів 1990, s. 53.

Porudence, Rozhorcze; Lw.: *Nahorcze*; Woł.: *Ubielcze* (*bill/biel* m. in. ‘mokradło, błoto’ SW), *Przywałowcze*; Kij.: *Priborce*.

Niewielka grupa nazw występuje bez przyimka, ma w podstawie rzeczownik topograficzny i określa zbiorowość: Lw.: *Trzcince, Trosciance*; Woł.: *Berestowce, Ozerecz G./Ozercza N., Jezierzec G.*; Pod.: *Bereszcze*⁶, *Nieteczincze* (ukr. *neteča* ‘stojąca woda, błoto’ Hrin.), *Pomorcze* (nad rz. Olchowiec SG), *Uholce*; Br.: *Kolibañce* (ukr. gw. *kołybań* ‘głęboka jama z wodą, większe błoto’); *Dąbrowińce, Seredynce*; Kij.: *Wereszczy* (ukr. *veres* ‘wrzos’ Hrin), *Дубровиці, Троициці* (ukr. *trošča* ‘trzcina’ Hrin.); XVII w.: Kij.: *Dębińce, Хижициці* (ukr. *chyža* m.in. ‘chata’ Hrin.); Ch.: *Kotlińce, Lesczance, Olchowce, Wierzchowce, Zielince*; XVIII w.: Pod.: *Łanowce, Olchowce*; niekiedy bazą słowotwórczą jest złożona nazwa topograficzna: Ch.: *Srodopolce*; Woł.: *Petehirce, Tiemnohajecz G.*; Pod.: *Czarnokoncze, Czarniłowce, Liszohorcze*; Kij.: *Белобережці*.

Na miejsce osiedlenia może wskazywać (rzadko) nazwa własna: Wł. – *Zaturcz G.* (rz. *Turyja* SG), XVII w.: Pod. – *Zaianowiec G.*; Kij. – *Jolcze* (rz. *Jola Hydr.U*).

Sporadycznie notowane są nazwy utworzone od rzeczownika lub wyrażenia przyimkowego o charakterze kulturowym: *przystań, młyn, staw, ujezd*. Tylko *staw* w znaczeniu osady w połączeniu z przymiotnikiem *nowy* występuje w kilku województwach, wskazując na nowe osiedlenia: Ch., Kij., Lw., Woł.: *Nowostawcz(c)e*; inne rzeczowniki notowane są sporadycznie: Lw.: z suf. *-ivci*: *Młynowcze*; Lw.: *Zadworce*; Prz.: *Podhorodce*; Woł.: *Ujezdce* (por. pol. *ujazd* ‘objazd sądowy dla ustalenia granic’ SłBr); XVII w.: Błś.: *Przystańce*. Na uwagę zasługuje nazwa *Warwazyńce* (*Varvara*) w toponimii ziemi halickiej, oznaczająca wieś, w której znajdowała się cerkiew pod wezwaniem św. Barbary, podobnie *Pokrowce* (Lw.) od cerkwi *Św. Pokrowa*.

C. Nazwy z suf. *-yči/-ice* – ten typowo patronimiczny formant mógł łączyć się z innymi podstawami, tworząc nazwy mieszkańców danej osady. Sufiks występował w tej grupie m.in. z elementem *horod, siolo*, podkreślając przymiotnikiem, np. nowe (stare) osiedlenie: Woł.: *Nowhorodczycz G./Nowogrodzic G., Nowosielicz G.*; Prz., Pod.: *Podhorodiczce*; Kij.: *Starosielicz G., Zakornicz G.*; Prz.: *Trojczyce* ‘mieszkańcy wsi, w której była cerkiew św. Trójcy’; Woł.: *Knie-*

⁶ W formach typu *Bereszcze/Brzeszcze, Werescze* ze względu na mieszanie *c* i *cz* w XVI wieku trudno wydzielić sufiks. Mogą to być nazwy rodzaju nijakiego.

hynice – od żony kniazia lub oznaczające ludność zależną od kniahyni ‘przełożonej klasztoru’⁷.

Równie rzadkie były rzeczowniki topograficzne (ukr.: *plavnja* ‘zarośla z trzciny i sitowia, częściowo zatopione lub zatapiane wiosną’ Hrin., *prud* ‘bystry tok wody, staw’ Hrin., pol. *dąbrowa*, *mech*, *olcha* i in., niekiedy z przyimkiem *pod* i *za*): Ch.: *Plawanice*, *Prudowicze*; Hal.: *Podborodice*; Prz.: *Zamschanice*; XVII w.: Kij.: *Derazicze* (ukr. *dereza*, pol. *dzieraza* ‘widłak goździsty’ SW), Siedlisko nazwane *Olszanice*; XVIII w.: Prz. *Dąbrowice*.

Ad 4. Nazwy **mieszkańców-wychodźców**, w podstawie toponimu – inna nazwa miejscowa: XVI: Ch.: *Drohiczani* (*Drohiczyn* Prz.), *Haliczany/Haliczanie* w XVIII w., *Dzdzance* (*Dzdzane*); Hal.: *Krasnostawce*, *Podmichalowcze* (*Podmichale*); Prz.: *Sanoczany* (*Sanok*); Lw.: *Haliczany* (*Halicz*), *Przemysłany* (*Przemysł*), *Uherczany* (*Uherce*); Woł.: *Braslowlany* (*Brasław*), *Haliczany*; Pod.: *Latyczowcze* (*Latyczow*), *Ploskyerowcze* (*Ploskyorow*), *Zwyahlowcze* (*Zwyahel* Woł.), *Buczniowce* (*Buczniowa*), *Czerniatynce* (*Czerniatyn*); Kij.: *Białowiesce* (*Bielowieś*).

Nazwy odslużebne

Do odslużebnych zaliczyłam nazwy utworzone od dawnych mieszkańców osady, którzy świadczyli usługi na rzecz księcia, feudała (komornicy, sokolnicy, świątnicy i in.) i nazwy wsi rzemieślników, którzy wytwarzali określone produkty w ramach swoich powinności (cieśle, kołodzieje i in.). Według tych najstarszych wzorców nazewniczych powstawały „nowe” nazwy odzawodowe.

Wśród nazw odslużebnych przeważają nazwy na *-nyky*, rzadziej notowane są toponimy z suf. *-ary*, *-ce*. Niektóre formy występują na całym obszarze, np. *Rudnyky/Rudniki* w woj. kijowskim, ziemi halickiej, lwowskiej, na Wołyniu, w woj. kijowskim i braclawskim czy *Bortnyky/Bartnyky*⁸ – odnotowane w toponimii ziemi halickiej, lwowskiej, powiecie krzemienieckim na Wołyniu, woj. kijowskim i braclawskim. Wiele z nich powtarza się w nazewnictwie kilku ziem czy województw: *Kuchary* – Kij, Prz. i Hal.; *Koniuchy* (pol. *koniuch* ‘zajmujący się stadem książęcym’ SW) – Lw., Prz.; *Lysznyky* – Lw., *Lesników G.* – Kij.; *Sanniki* (por. ukr. *sany*, pol. *sanie*) – Lw., Br. (XVII w.); *Strzelniki* – Woł., Kij., Br. (XVII w.), Cz. – *Стрельнику*; *Strzelce/Strelcze* – Błś., Lw., Woł.; *Winniki/*

⁷ W. Makarski, *Nazwy miejscowości dawnej ziemi przemyskiej*, Lublin 1999, s. 114.

⁸ Nie objaśniam jasnych znaczeniowo toponimów.

Wynnyky (pol. *winnik* ‘gorzelnik’ SW, ukr. *vynnyk*) – Błś., Lw., Prz., Woł.; *Wodnyky(i)*⁹ – Hal., Lw.; *Złotniki* – Ch., Kij. (XVIII w. *Złotniki Słobod*).

Niektóre z nazw odslużebnych zapisano w nazewnictwie jednej lub dwóch ziem: Błś.: *Kupce*, *Zerniki* (*żerdnik*, *żernik*¹⁰; żyrdniki zajmowali się rozbijaniem książęcych namiotów¹¹); Ch.: *Drewniki* (pol. *drewnik* m. in. ‘dozorca drzewa’ SW), *Hajowniki*, *Śluski* (=Ślužki); Hal.: *Bobrowniki/Bobrovnyki* (ukr. *bobrovnyk* ‘myśliwy polujący na bobry’ Hrin.) (XVII w.), *Czasznyky*, *Popielniki*; Lw.: *Garczary*, *Perepelnyki* (ukr. *perepelka* ‘przepiórka’ Hrin.) i *Kuopatnyky* (por. ukr. i pol. *kuropatwa*), *Pszary*, *Sokolniki*; Prz.: *Korytniki* (pol. *korytnik* ‘ten, co robi koryta’ SW), *Łowce* (pol. *łowca* SW); Woł.: *Barmaki* (por. ukr. *barma* ‘głina z domieszką rudy żelaza’; ‘mundur’; ‘piana przy warzeniu miodu, powideł i in.’ Hrin.), *Hlinniki* (ukr. *hłynnyk* ‘wydobyczący glinę’ Hrin.), *Koleszniki*, *Kołodye/Kołodzieje*, *Mielce* (nad rz. Turyją), *Stadniki* (por. pol. *stadnik* ‘pasterz stada końskiego’ SłStpol.), *Szaterniki* (strus. *šaterú* ‘namiot’ SłSrezn.); Kij.: *Humienniki* (ukr. *humennyk* ‘nadzorca prac w gumnie, stróż przy gumnie’ Hrin.), *Siewniki* (pol. *siewnik* ‘siewca’ SW), *Berdniki* (ukr. *berdnyk* ‘ten, który wyrabia berda’ Hrin., pol. *berda* ‘grzebień tkacki’ SW); XVII w.: Woł.: *Kobelniki* (pol. *kobylnik* ‘pasterz koni, kobył, kobylarz’ SW), *Dworniki* (pol. *dwornik* ‘m.in. rządca dworski, ekonom’ SW), może *Męsary*; Kij.: *Bednarze*, *Bondary* (ukr. *bondar* ‘bednarz’ Hin.), *Dudary* (ukr. *dudar* ‘wytwarzający dudy’ Hrin.), *Lucznikami* Instr. (ukr. *łučnyk* ‘ten, który wyrabia łuki’ Hrin.), *Puskarze* (pol. *puszkarz* ‘ten, który wytwarza broń palną’ SW), *Skrzypkach* Loc., może *Piszczyki* (ukr. *pyščyk* ‘rodzaj fujarki’ Hrin.); Cz.: *Łuczniki*, *Pralnyki* (ukr. *pral’nyk* ‘wałek do prania’ Hrin.), *Мылнику* (ukr. *myl’nyk* ‘pracownik bani’ Hrin.), *Плуцку*.

Rzadkie są toponimy utworzone od nazwy wyznania, pozycji społecznej, pełnionej funkcji, przy czym na Podolu, woj. kijowskim i braclawskim nazwy te pojawiają się dopiero w XVII i XVIII wieku: Ch.: Łopiennik seu *Ziemiany*; Hal.: *Koscielniki* (zob. *kostel’nyk* ‘katolik’ Hrin.), *Bludnyky* (ukr. *bludnyk* ‘pałnik’ Hrin.); Lw.: *Chłopy*; Prz.: *Boiary*, *Chołopy*, *Koscielniki*, *Kryłłosany* (*kryłłosanie* byli członkami kryłłosów, które „pełniły pewne funkcje i kapituły, i konsystorza biskupiego”¹², por. też pol. *kryłłosanin* (z ukr. *kryłłosany* ‘śpiewak cerkiew-

⁹ Za Józefem Domańskim: wodniki – ‘ludzie, którzy zajmowali się budową dróg wodnych, utrzymywaniem brodów, regulacją koryt rzek’ (J. Domański, *Śląskie nazwy służebne*, cz. 1, „Onomastica” 1974, z. 1–2, s. 34).

¹⁰ B. Czopek, *Nazwy miejscowe dawnej ziemi chełmskiej i bełskiej (w granicach dzisiejszego państwa polskiego)*, Wrocław 1988, s. 83.

¹¹ J. Domański, op. cit., s. 27.

¹² L. Bieńkowski, *Organizacja Kościoła Wschodniego w Polsce*, [w:] *Kościół w Polsce*, t. 2, Kraków 1970, s. 805.

ny, posługacz cerkiewny' SW), *Županie* (pol. *župan* 'wyższy urzędnik, naczelnik żupy' SW); Pod.: *Boiary*, *Czerncze* (ukr. *černec* 'mnich' Hrin.); *Koscielniki*; Woł.: *Chołopoch Loc./Cholopecze*; Kij.: *Pustynniki* (ukr. *pustynnyk* 'pustelnik' Hrin.), *Chrzesciany*; Br.: *Mnichy*.

Niejednoznaczne są nazwy typu *Skomorochy/Skomrochi* (pol. *skomroch* 'wędrowny muzykant' SW) odnotowane w ziemi halickiej, woj. kijowskim i woj. bełskim, które mogą być utworzone od nazwiska (por. *Skomorochy* SSNO) oraz *Ciemierzniki* w Lwowskim (*Czemierza* SSNO i ukr. *čemera* 'wierzchnia odzież mieszkańców w Halickiem' Hrin.).

W XVIII wieku pojawiają się inne nazwy odzawodowe: Ch.: *Hurniki*, przysiółek *Smolarze* Galany nazwany; Pod.: *Tolkacze* (ukr. *tovkač* 'część stępki', *tolkaty* 'bić, tłuc; trzeć' Hrin.); Kij.: *Dzwoniki* (por. stpol. *dzwoniki/dzwoonniki*), *Kopacze*, *Szabelniki*, *Kosarze*.

Podsumowanie

1) Zapisy występują w sposób typowy dla pogranicza językowego: w polskim i ukraińskim wariantcie, niejednokrotnie notowane są dublety nazw: Woł.: *Zablottcze/Zabolottcze*; *Nowhorodeczycz G./Nowogrodziec G*.

2) Toponimia odzwierciedla chwiejną pisownię XVI wieku, stąd trudności w określeniu sufiksów i form, np. *Bereszcze*.

3) W przedstawionych grupach, które należą do najstarszej warstwy nazewnictwa, zachowane zostały dawne nazwy, por. *Psary*, *Torki*.

4) Nazewnictwo miejscowe wskazuje na typowe dla tych ziem ścieranie się kultur, np. *Koscielniki*, *Kryłosanie*, *Warwazyńce*, *Chrzesciany*.

5) Nazwy odetnonimiczne i odslużebne nie podlegały spektakularnym zmianom w XVII i XVIII wieku jak inne typy nazewnictwa, pojawiały się tylko kolejne toponimy. Obok nazw służebnych powstawały, na ich wzór w XVII i XVIII wieku, nazwy odzawodowe: *Hurniki*, *Smolarze* i in.

6) Zauważyć można zmiany w formantach: suf. *-any* > *-anie*, dalej w pojedynczych formach mamy *-ana*, np. *Monastyrczany* > *Monastyrczana*. Podobne zjawiska zauważył A. Bańkowski w toponimii polskiej¹³. Ponadto toponimy danych grup sporadycznie podlegają procesom maskulinizacji (syngularyzacji) czy wymianie formantu, por. *Nahorajce* alias *Gorajec*, *Krynicyzany* als *Krynicyzyczna*. Warto wspomnieć też o tym, że niektóre nazwy z suf. *-yči* mogły być

¹³ A. Bańkowski, *Zmiany morfemiczne w toponimii polskiej*, Wrocław 1982, s. 56.

utworzone wskutek pluralizacji nazw z suf. *-ycja*, np. w XVII wieku na Wołyniu *Bereznici*, *Bystrycze* (ukr. *bystryj* Hrin. ‘o szybkim nurcie wody, wieś leży nad Słuczem’ SG) lub mogły występować jako dublety nazw z suf. *-ci*, por. *Nowosielice* w woj. braclawskim.

Wykaz najważniejszych źródeł

a) źródła publikowane:

- Litak S., *Struktura terytorialna Kościoła łacińskiego w 1772 roku*, Materiały do Atlasu Historycznego Chrześcijaństwa w Polsce, Lublin 1980.
- Lustracja królewskich ziem ruskich Wołynia, Podola i Ukrainy w I połowie XVII wieku*, Warszawa 1877.
- Lustracja województw ruskiego, podolskiego i belskiego 1564–1565*, cz. I, Łódź 1992.
- Lustracja województwa ruskiego 1661–1665*, cz. I–III, Wrocław 1970–1976.
- A. Jabłonowski, *Lustracje królewskich ziem ruskich Wołynia, Podola i Ukrainy z pierwszej połowy XVII w.*, Warszawa 1877.
- Acta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tzw. Bernardyńskiego we Lwowie*, t. XXIII, *Lauda sejmikowe wiszeńskie, lwowskie, przemyskie i sanockie 1731–1772*. „Polonia 1770” K. De Perthéesa, Warszawa 1987.
- Źródła dziejowe*, t. VI, *Rewizya zamków Ziemi Wołyńskiej w poł. XVI w.*, Warszawa 1877.
- Źródła dziejowe*, t. IX, A. Pawiński (red.), *Księgi podskarbińskie z czasów Stefana Batorego 1576–1586*, Warszawa 1881.
- Źródła dziejowe*, t. XVIII, *Ziemie ruskie. Ruś Czerwona*, cz. I, Warszawa 1902.
- Źródła dziejowe*, t. XIX, *Ziemie ruskie. Wołyn i Podole*, Warszawa 1889.
- Źródła dziejowe*, t. XX–XXII, *Ziemie ruskie. Ukraina (Kijów–Braclaw)*, Warszawa 1894–1897.
- Архив юго-западной России издаваемой Временною Коммиссиею Древних актов*, ч. 1, Киев 1959 и др.
- Волинські грамоти XVI ст.*, Київ 1995.
- Жерела до історії України-Руси*, т. I–III, V, Львів 1897–1903.
- Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст.*, Київ 1981.
- Ділова документація Гетьманщини XVIII ст.*, Київ 1993.

b) źródła niepublikowane:

- Metryka Koronna (wypisy z ksiąg 1569–1673), – AGAD, ASK, dz. 56, MK, k5–k.182v.
- Rewizje, lustracje starostw, rejestry podatkowe, dóbr duchownych i in. – Archiwum Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Skarbu Koronnego, dz. 46, 54, 56, dz. I, III–IV.
- Wizytacje dekanatów, parafii z XVII i XVIII wieku – Ośrodek Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych przy KUL-u, nr mikr.: 2969–2980 i in.

Wykaz skrótów

a) słowniki:

- Hrin. – Б. Грінченко, *Словник української мови*, т. 1–4, Київ 1907–1909.
- Hydr.U – А.П. Непокупний и др. (ред.), *Словник гідронімів України*, Київ 1979.
- SG – *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, т. 1–15, Warszawa 1880–1902.

- SlBr. – A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1985.
 SlSrezn. – И.И. Срезневский, *Словарь древнерусского языка*, (Репринтное издание), т. 1–3, Москва 1989.
 SW – J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, *Słownik języka polskiego*, t. I–VIII, Warszawa 1908–1927.

b) jednostki administracyjne:

- Bls. – województwo bełskie
 Br. – województwo braclawskie
 Ch. – ziemia chełmska
 Cz. – woj. czernihowskie
 Hal. – ziemia halicka
 Kij. – województwo kijowskie
 Lw. – ziemia lwowska
 Prz. – ziemia przemyska
 Woł. – Wołyń

c) inne:

- Acc. – Accusativus (biernik)
 Dat. – Dativus (celownik)
 G. – Genetivus (dopełniacz)
 Instr. – Instrumentalis (narzędnik)
 Loc. – Locativus (miejscownik)
 rz. – rzeka
 stpol. – staropolski
 strus. – staroruski

Резюме

*Этнонимические названия и названия от древних профессий в топонимии
 Украины и польско-украинской пограничной зоны в XVI–XVIII вв.*

Топонимия Украины XVI–XVIII вв. отражает и актуальные процессы образования населённых пунктов, и древнерусские топонимические тенденции. Под влиянием польского языка появляются в XVII и XVIII столетиях различные варианты наименований населённых пунктов. В статье анализу подвергаются топонимы, образованные от древних профессий, и этнонимические наименования (названия племен, наций, названия жителей по месту жительства, названия переселенцев из других городов и сёл). Большой исторический материал позволил выявить древние наименования, напр.: *Torki*, *Печенези*, *Berdniki*, *Źyrdniki*, показать в топонимии следы сосуществования на данной территории двух языков и религий, ср.: *Koscielniki*, *Kryłosanie*, *Warwazyńce*. В статье представлены тоже семантические подгруппы этнонимических названий, определены их форманты, показана судьба исследованных топонимов в XVII и XVIII веках и их географическая дифференциация.

Summary

Ethnic and ancillary names in the toponymy of Ukraine and in the Polish-Ukrainian frontier from the 16th to 18th century

The toponymy of Ukraine and of the Polish-Ukrainian frontier in the studied period is interesting with respect to the reflection of the contemporary settlement processes and with respect to the takeover by the 16th century toponymy of many Old Ruthenian features. These processes were accompanied by certain polonisation of writing in the 17th and 18th century. Numerous linguistic alternants are noticed. The above-mentioned phenomena are analysed in the article in ancillary and ethnic names (tribal names, ethnonyms, names of the citizens with respect to the feature of the inhabited place or names of emigrants from towns or villages). The studied groups retained their old names (the names given are source writing forms), conf. tribal names: *Kiwercze*, *Torki*, *Печенези*, etc. New forms appear indicating culture and language clash typical for these areas, i.e. *Koscielniki*, *Kryłosanie*, *Warwazyńce*. The article discusses the group development in subsequent centuries and the areas of occurrence of respective toponyms.